

ԱՆՍՈՍԻ ԳՐԱՆՍԻ ԴԱՄԱՐԱՆԱԿՈՒՐ ՀԱՄԱՅ ԶՈՂԱՅԻ ԴԱՄԱՆԱԿՆ ՎՐԱՅ

Պարոններ :

Էմիլ Զոլայի բարեկամներէն հրաւիրուած ըլլալով այս գերեզմանին վրայ խօսելու, նախ պիտի բերեմ անոնց յարգանքին ու ցաւին արտայայտութիւնը՝ էնոր որ քառասուն տարի շարունակ իր կենակիցը եղաւ, որ սկզբնաւորութեան շրջանին յոգնութիւններն անոր հետ մէկտեղ կրից ու զանոնք թեթեւացուց, հուշակալութեան օրերը զուարթացուց ու իր անխնայ անձնութեամբն անոր նեցուկ հանդիսացաւ մրկայալից ու անզուրկ ժամերուն :

Պարոններ :

Մատուցանելով Էմիլ Զոլային, յանուն իր բարեկամներուն, այն մեծարանքը զոր պարտաւոր ենք իրեն մատուցանել, պիտի չխօսեմ իմ եւ անոնց զգացած ցաւին վրայ : Ողբերով ու եղերանքներով չէ որ կը վայել տօնել աւետեք որ մեծ յիշատակ մը կը թողուն, այլ առնական ներբողներով եւ իրենց գործին ու կիսնքին անկեղծ պատկերացումով :

Զոլայի գրական գործը անասման է : Երբ այդ գործը քար առ քար կը բարձրանար, զարմացումով կը չափէին անոր մեծութիւնը : Կը հիասոյսէն, կը զարմանային, կը գոչէին, կը պարաւելին : Գովեստներն ու պարտաւորելի նոյնքան ուժգնութեամբ կ'արձակուէին Երբեմն այդ հզոր գրազգէտին մեղադրանքներ ըրին (իմ անձնական փորձովս գիտեմ) որ անկեղծ էին բայց անարդար : Անաղագսներն ու ջատագովութիւններն իրարու կը խառնուէին : Ու գործը կը շարունակուէր, հետզհետէ մեծնալով :

Այսօր որ անոր վիթխարի ձեւը մեզի աւսանելի կը դառնայ իր ամբողջութեամբ մէջ, կ'ըմբռնենք նաեւ իր արժեքը լեցուն է ան : Բարութեան ոգի մըն է : Զոլա բարի էր, մեծ հոգիներուն միտամտութիւնն ու պարզութիւնը ունէր : Ողորտագէտ բարոյական էր : Մոլորութիւնը նկարեց կարծր ու առաքինի ձեռքով մը : Իր առերեւոյթ յոռետեսութիւնը, եւ իր չափ մը էջերուն վրայ սփռուած հոգեկան մտալի տրամադրութիւնը, շատ քիչ կը ծածկէին իր իրական լաւատեսութիւնը, իր յամառ հաւատաւոր իմացականութիւնը ու արդարութեան յանձնարարութեանը : Իր վէպերուն մէջ, որոնք ընկերական ուսումնասիրութիւններ են, ուժեղ առեւտրութեամբ մը հաշտեց զմտաբարպայորդ ու նախադաս ընկերութիւն մը ցած ու

վնասակար ազնուապետականութիւն մը, պայաքարեցաւ զարուն ախտին՝ դրամի տերապեւտութեան գէմ : Ռաւկալարական էր, բայց երբեք չփողաքէց ժողովուրդը, եւ ջանաց անոր ցոյց տալ տղիտութեան յառաջ բերած ասրկացումը եւ վտանգներն ալբոյնն որ դայն ապուշած ու անպաշտպան կը մասնէ թուր կեղեքմանց, թուր թշուառութեանց, թուր ամօթալից կացութիւններուն : Կոռեցաւ ընկերական ախտին գէմ՝ ամէն աեղ որ անոր հանդիպեցաւ : Ասոնք եղան իր անտելութիւնը : Իր վերջին գրքերուն մէջ, ամբողջապէս ցուցուց իր ջերմաստիճանը սերը ամբողջութեամբ համար : Զանաց գուշակիլ եւ նախապատկերել լաւագոյն ընկերութիւն մը :

Կ'ուզէր որ երկրիս վրայ, միշտ աւելի բազմաթիւ մարդիկ երջանկութեան հասնէին : Ծագո թան կը յուսար մօտեւումէն, գիտութեանէն : Նոր ուժէն : Մեքենայէն, կը սպասէր աշխատաւոր մարդկութեան հետ քան զեւ ազատագրումը :

Այդ անկեղծ իրապաշտը խանգալաւ զաղափարապաշտ մըն էր : Իր գործը, մեծութեան շեռակէտով, միմիայն թուրթոյի գործին հետ կրնայ թաղարտուել : Երկու խոնական մեծանիւստ ուսաններ են զոր այդ երկուքին քնարը կանգնած է եւրոպական մասածման երկու ծայրերիւն : Զոլայ : Երկուքն ալ վիճանն են ու խաղաղական : Բայց Թուրթոյինը համակերպութեան ուստանն է : Զոլայինը ուստանն է աշխատութեան :

Զոլա, երբեքանարդ հասակէն փառքի տիրացած էր : Հանդարտ ու հուշակալոր, իր ամօթանքին պտուղը կը վայելէր, երբ յանկարծ ինքզինքը դուրս նետեց իր հանգստութիւնէն ու իր սրիւններն աշխատութիւնէն, կեանքի անդորը հրճուանքներէն : Գերեզմանի մը վրայ ծանր ու պաշտօնա խօսքեր միայն պէտք է արտասանել եւ հանդարտութեան ու ներդաշնակութեան նշաններն տալ միայն : Բայց զիտեք, պարոններ, թէ հանդարտութիւնը գոյութիւն ունի միայն արդարութեան մէջ : Հանգստութեամբ միայն ճշմարտութեան մէջ : Խօսքը ըմպատասիրական ճշմարտութեան վրայ չէ, որ մեր յաւիտենական վիճերուն առարկան պիտի մընայ, այլ այն բարոյական ճշմարտութեանը զոր ամենքս ալ կրնանք ըմբռնել որովհետեւ յարաբերական է, զգալի : Մեր ըմբռնանք համաձայն ու այնքան մեղի մօտ՝ որ մասնուկ մ'անգամ ձեռքովը կրնայ գայն չօչափել : Արդարութիւնը մասնած պիտի չըլլամ, քանի որ ան կը հրամայէ գովել ինչ որ գովելի է : Զոլայինը պիտի չծածկեմ վատ լուսն

թեան մը մէջ ։ Եւ ինչո՞ւ լռեանք ։ Միթէ կը լսենք իր գրադարութիւնը ։ Պիտի բռնմ միայն ինչ որ պէտք է ըսել այս դազադին վրայ ։ Իսկ պիտի ըսնմ ամէն ինչ որ պէտք է ըսել ։

Պայտաւոր ըլլալով յիշել պայքարը զոր Ձօլա մղեց արդարութեան ու ճշմարտութեան համար ։ կարելի՞ է որ չտու՞թիւն պահեմ այն մարդոց վրայ որոնք մուկեցնօրէն ճգնեցան անմեղ մը կործանել ։ Եւ որոնք ։ զգալով որ կորսուած էին՝ եթէ ան ազատէր ։ ահոր վրայ յարձակեցան վախին յուսահատ յանդիմու- թեամբը ։ Ի՛նչպէս զանոնք ճեր աչքէն հեռա- տրեան ։ Երբ պարտաւոր եմ ցոյց տալ Ձօլայի սյուն ու անդէն՝ կաշիպին անոնց դէմ ։ կըր- նա՞մ ծածկել անոնց ստույթիւնները ։ Ձօլայի գիւքապակեան շիտալուծիւնը ծածկած պիտի ըլլայի ։ Կրնամ ծածկել այն նախախնարքներն ու պորտաւածութիւնները որով զինքը հալածեցին ։ Ձօլայի վարձատրութիւնն ու պարծանքը ծածկած պիտի ըլլայի ։ Կրնա՞մ ծածկել անոնց ածութը ։ Ձօլայի փառքը ծածկած պիտի ըլլա- յի ։ Զէ՛ ։ ամէն բան պիտի ըսնմ ։

Այն հանգարտութեամբն ու ամբողջութեամբը զոր կը ներշնչէ մահաւան տեսիլը ։ պիտի յի- չնմ այն միջին օրերն ու բնականաբար թիւին ու վախի կատաղութեան խորհուրդին մէջ քաղած էին ։ Անաղարտութիւնը կը սկսէր ճանչցուիլ ։ բայց զի զգացողէ որ ան իրեն նեցուկ ու պաշտպան ռեճէր այնպիսի հանրա- յին ու դադարի զօրութիւններ ։ որ ամենէն որսնորսները կը վարանէին ։ Անոնք որ խօսեցու պարտականութիւնն ունէին ։ կը լսէին ։ Լա- ապոյցները ։ որոնք իրենք իրենց համար չէին վախճար ։ իրենց կուսակցութիւնն անոնք վտանգներու մէջ ատցնել կը վախճային ։ Հրէշային ստույթիւններով մոլորած ։ զգուելի բազազանութիւններով զրգուած ։ ամբոխը ։ ինքզինքը մատնուած կարծիքով ։ կը մոկեցնէր ։

Հանրային կարծիքին պարիշները շատ յա- ճախ կը փայտային անոր մոլորութիւնը ։ զոր քանդելէ յուսահատ էին ։ Խաւարը կը թանձրանայ ։ Ձարադուրչակ լուծիւնն մը կը տիրէր ։ Այն ատեն է որ Ձօլա Հանրապետու- թեան նախագահին գրեց այն չափած ու ա- հաւոր նամակը որ կեղծարարութիւնն ու ոճ- րագործութիւնը երեւան կը հանէր ։

Թէ ի՛նչ կատարութիւնով այն ատեն զին- քը պայաւերեց ինքնազոհութիւնն ու իրենց շանայինդի պաշտպաններն ու ակամայ մեղ- ականներին ։ բոլոր յետադիմութեանց համա- խմբուած կուսակցութիւններն ու խաբուած ամբոխը ։ զուգ դաշդ գոնէք ։ Եւ անհաջ նոյն իսկ անմիջ իողիներն ուրնէք ։ սուրբ պարզամի- րութեամբ մը ։ խառնուեցան վարձուած հա-

ջողներուն զատմելի վոճակին ։ Դուք իմա- ցաք կատարութեան ուսողներն ու մահ ըս- պառնացող ազադակներն որոնք զինքը հաւա- քեցին միջին ։ իսկ Արդարութեան պալատին մէջ ։ այն երկար դատին միջոցին որ դատ- ուեցաւ խորոյն կամաւոր ազատութեամբ մը ։ կեղծ վկայութիւններու վրայ ։ սուրբերու շա- չիւնին մէջ ։

Այստեղ կը տեսնեմ մէկ քանին անոնցմէ որ այն ատեն Ձօլայի թուր կեցած ։ անոր վը- տանգին մասակցեցան ։ թող ըսեն թէ աւելի նախախնար նետուած է երբեք արդարի մը երեսին ։ Թող ըսեն նաեւ թէ իր ստոյգ բա- րութիւնը ։ իր արու գթութիւնը վայրկեանն մ'իսկ գեղեցեալ եւ թէ իր խելճը ո եւ է յեղեցուած կրէ՞ք ։

Այդ ապիւրատ օրերուն մէջ ։ շատ մը աղին- քաղ թնիթիւնը յուսահատեցան հայրենիքին փըր- կութեանն եւ Ֆրանսայի բարոյական վերա- կանգնումէն ։ Արդե՞ք չէ՞մ իմը պահանջող հան- րապետականները լէ՛ին միայն որ սահմարկած էին ։ Այս բէժմիւն ամենէն վճռական թշնա- միւնէն մէկն իսկ ։ անշաղա ընկերակալական մը ։ զատնօրէն գոչեց ։ « Եթէ՞ այս ընկերու- թիւնը այս աստիճան պակասնուած է ։ անոր լըքնուկ թեկորները եւ ոչ իսկ պիտի կրնան իբր հիմ ծառայել նոր ընկերութեան մը ։ » Արգալարութիւն ։ պատիւ ։ մտածում ։ ամէն բան կորած կը թուէր ։

Ամէն բան փրկուած էր ։ Ձօլա ոչ միայն դատական սխալ մ'ի վեր հանածէր ։ այլ մատ- նանիլ ըրած էր միանշամայն դատակցու- թիւնը բոլոր այն բռնութեան ու կեղեքման ուժերուն որոնք միացած էին Ֆրանսայի մէջ սպաննուլ համար ընկերակալական արդարութիւ- նը ։ հանրապետական գաղափարն ու աղաս մտածութիւն ։ իր քաջամիտ ձայնը Ֆրանսան արթնացուցած էր ։ Իր արարքերն հետեւանք- ներն անհաշուելի են ։

Անոնք այսօր կը պարզուին մեծաշուք զո- րութեամբ մ'ու վեճափառութեամբ մը ։ Եւ յանուր կը տարածուին ։ անոնք յառաջ բե- յան ընկերական արգալարութեան շարժում մը որ այլ եւս պիտի չկատի ։ Անկից կը բոլի ի- րերու նոր կարգ մը ։ հիմնուած լաւազոյն ար- ցարկութեան մը եւ ամենուն իրաւունքին աւելի խորին ճանաչողութեան մը վրայ ։

Պարոններ ։

Աշխարհիս վրայ մէկ երկիր մը կայ միայն որուն մէջ այս մեծ բաները կրնային գատա- րուիլ ի՛նչ սքանչելի է մեր հայրենիքին ոգին ։ Ի՛նչ գեղեցիկ է Ֆրանսայի այդ հողին որ՝ անցեալ պարբերու՝ իրաւունքին պաշտպանու- թիւնը ստրկեցուց ներպային ու ամբողջ աշ-

խարհիս. Պրանսա զեղապաճոյճ քանականու-
թեան ու բարեացակամ մտածութեան երկի-
րէն է, արդարաւոր ցտեսութեան եւ մարդա-
տէր փիլիսոփայութեան աշխարհը, Թերիւրոյի,
Մոնիէլիւրի, Վյոթիւրի եւ Մալգրիպի հայ-
րենիքը. Զօրա ինչպիսիք արժանի կացուց
մեր հայրենիքին երախտագիտութեանը չլու-
սահատելով Պրանսայի մէջ. արգարութեան
յաղթանակէն ։

Զմեղքնաճը զինքը՝ նեղութիւններ քալած
ու առտապած ըլլալու համար, Երանենք զին-
քը. Կանցանձ՝ նախատինքներու ամենէն վիթ-
խարի զէզին վրայ զոր շողորդութիւնը, աղի-
նութիւնն ու չարութիւնը կուտակած ըլլան
երրեք, իր փառքը անմատչելի բարձրութեան
մը կը հասնի ։

Երանենք զինքը. պատիւ բերաւ իր հայ-
րենիքին եւ աշխարհիս՝ անսաման գործով մը
և. մի՞ծ արարքով մը. Երանենք զինքը. իր
հակառակորդն եւ իր սիրտը՝ զինքը ամենամեծ
բազկին սահմանեցին. մարդկային խղճին մէկ
վայրկեանը եղաւ ։

ԱՆԱԹՈՒ ՅՐԱՆՍ

«ԱՆԱՆԻՏ Ե ՅԱԶՆԻԹ ԹԻՒՂՎ ՊԵՏԻ ԼՐԱՏԱՐԱԿՆԵՐ

Պ. Գ. ՓԱՌԻԱԿԻ մէկ ուսումնասիրութիւնը ԱՆ-
ԱՆԱՆԻՏ ԳԻՒՄԻՍ ապրիլեան մասին ։

Պ. Ա. ՄԵՅԵԼԻՍ մի կ յօդուածին հայերէն թարգմա-
նութիւնը՝ հանդուրեալ ԳԱՐԻԼԵՐԻ մասին ։

ԷՄԻԼ ԼԱՅԵՐ գործին վրայ ուսումնասիրու-
թիւն մը ։

ԳՐԵՐ ԵՒ ԹԵՐԹԵՐ

ԼՄԻՆԵԱՆ ԱԶԳԱՅՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ. —
Իր ամբողջ կեանքը նուիրելէ յետոյ Հայոց
հին պատմութիւնն ու զբաղանտութիւնը լու-
սարանելու կամ գտնողի օտարին ծանօթա-
ցնելու կենսական գործին, Մկրտիչ Էմին, ամե-
նէն ազնիւ. ու. յարկին զմեքերէն մին որ
Հայոց մէջ երևցած ըլլան, իր ժանկն հաքն
ալ կը շարունակէ միեւնոյն գործը կատարելի
ուրիշներու ձեռքով. բայց իր ցած քաղցրին
վրայ եւ իր թողած գրամովը. Էմինի կառ-
կած մէկ գումարին չնորհիւն է արդարեւ որ
հրատարակուի սկսած է ձեմիկեան Աղ-
գապարանի ժողովածուին, որուն առաջին երեք
հատորները երեւցան արդէն. Այդ երեք հա-
տորները մեծապէս չափեան եւ օգտակար
գործեր են. Առաջին հատորը, «Փշարեք Շիրա-
կայ ամբարներից, պ. Ալեքսանդր Մխիթար-
եանի, — հաւաքածոյ մըն է Շիրակի (այժմեան

Ալեքսանդրապոլ պատի) հեքաթներու, ա-
ռակներու, առաններու, առաքուածքներու, հա-
նելու կներու, եւ կը պարունակէ միանգամայն
տեղեկութիւններ այդ գաւառի Հայոց հաւա-
տայի բնիկներուն, (աւանդական բժշկութիւն,
սնտապաշտութիւններ, երապներու տիկնոջնե-
ներ, կախարդութիւն, կրօնական աւանդու-
թիւններ, եւն), ընտանեկան բարքերուն ու սո-
վորութիւններուն, կենցաղին ու զբաղմանց
մասին, ինչպէս եւ քառական ընդարձակ քա-
ռաբան մը. ցաւալի է միայն որ այդ գաւառի
ժողովրդական երգերու ամբողջական մէկ հա-
ւաքումն ալ կցած չըլլայ պ. Մխիթարեան այս
հատորին ։

Երկրորդ հատորը, — ժողովրդական վեպ
եւ հեքաթ. Ա. Հայկունիի, — ճորս փունջ մը
կը պարունակէ հայկական ժողովրդական ամե-
նայայտանքներուն վեպերուն, «Սմանաար եւ
Բաղդասար» Մովսէս ճիւղ. «Պաւլի եւ Մհեր»
Մովսէս ճիւղ. «Յուսէփ բէկ եւ Մաղիկ խանուս»
Արճէշի բարբառով. «Ապուլէթ» Պուլսիւրայ
բարբառով, «Սայանաար»՝ գրական լեզուով,
«Շերին յան եւ Բաքը»՝ Կուլսի բարբառով,
եւ յազմաթիւ հեքաթներ այլ եւ այլ բարբառ-
ներով. ու ամենէն վերջը՝ գաւառական բաներու
բառարան մը. Շատունը զ վեր լսած էրեք թէ է.
Հայկունիի հարուստ հաւաքածոյ մը կազմած
է ժողովրդական ներշնչման գանձերու, եւ մե-
ծապէս ուրախաւոր իմ կը գտնեմ որ այդ իրօք
չնչի հաւաքածուն վերջապէս իր անտիպ
ճակէն դուրս կ'ելլէ. Բայց Էմինեան կուտա-
կատար յանձնակաւոր յայտարարութեան,
զիս երկու հատորներ պիտի լոյս տեսնեն ու
որոնց առաջինին մէջ պիտի ամփոփուին պ. Հայ-
կունիի հաւաքած հայ հեքաթներուն մնացեալ
մասն եւ որոնց երկրորդ պիտի պարունակէ
Հայոց մէջ տարածուած քրդական վեպերը ։

Էմինեան ժողոված. ևսի երրորդ հատորն է
պ. Հ. Աճառեանի մէկ աշխատութիւնը «Թուր-
քերէնէ փոխառեալ հայերէն բառերուն վրայ»
Պ. Աճառեան հաւաքած է բոլոր այն բառերը
— 4200 հատ — որոնք թուրք զեպին Հայոց
հետ ունեցած դարաւոր հզօր չլիման հետեւա-
նքով արդի խօսուած հայերէնին մէջ անցած են՝
առաւել կամ նուազ ձեւափոխուած. պ. Աճառ-
եան հաւաքած է մասնաւորապէս Պոլսոյ ռամ-
կադարբարան մէջ անցած թրքերէն բառերը,
եւ անոնցմէ որմանց չով նշանակած է նաեւ այդ
բառիւն ու թիւ մը տարբեր ձեւ ելլվանի. Դարա-
քաղի եւ նորիտրիկեանի բարբառներուն մէջ ւ
Այդ չարտառնի ու համերկառար աշխատու-
թեան արդիւնք եղող ու պայճառ մեթոտով մը
կատարուած հաւաքումին կ'ընկերակցայ պատ-
մական-քննական ուսումնասիրութիւն մը որ
Հայոց թուրք զեպին այլ եւ այլ ճիւղերուն
հետ դարերու ընկալացքին մէջ ունեցած յարա-
բերութիւններն եւ անոնցմէ կրած լեզուական
ազդեցութիւնը կը պատմէ եւ կը բացատրէ ։